

ИЗСЛЕДВАНИЯ

ТЕМАТА „МАКЕДОНИЈА“ – ТЕМА-СЪДБА ЗА ПРОФ. АЛЕКСАНДЪР БАЛАБАНОВ

Михаил Неделчев

THE TOPIC OF MACEDONIA: A LIFELONG THEME FOR PROF. ALEKSANDĀR BALABANOV

(Summary)

The text at hand was presented at the National Round Table in Blagoevgrad on the occasion of the 145th anniversary of the birth of Professor AleksandĀr Balabanov (1879 – 1955) and traces the path of the great classical philologist, literary critic and public figure's unwavering dedication to the cause of Macedonia's freedom. It is recalled that Balabanov was sent on his first trip to the West by the Apostle of Freedom Gotse Delchev himself, and this was a baptism of sorts in the affairs of the Internal Macedonian-Adrianople Revolutionary Organization (IMARO). It is shown how the Macedonian theme appears everywhere in his poetry and in his diverse memoir texts. It also relates on the numerous missions of the professor in Bulgaria and abroad: all for the freedom of the Macedonian Bulgarians. Information is given on the traces left of these activities in numerous archives.

Keywords: literary figure, collage, public speech, review, surrealism, motif, autobiographism, memoir, apotheosis, plot, anniversary, mission, diplomacy, apostle, minister, geopolitics

ТЕМА „МАКЕДОНИЯ“ – ТЕМА-СУДЬБА ДЛЯ ПРОФ. АЛЕКСАНДРА БАЛАБАНОВА

Михаил Неделчев

(Аннотация)

Представленный ниже текст проследживает путь неуклонной преданности идее свободы Македонии большого филолога-классика, литературного критика и общественного деятеля. Читателям напоминает, что Балабанов в первое его путешествие на Запад отправлен самим Апостолом Гоце Делчевым и что это было для него своеобразным крещением в делах ВМОРО. Показано как тема „Македония“ появляется везде в его поэзии и разного рода мемуарных текстах. Рассказано также и о многочисленных миссиях профессора в Болгарии и за рубежом, осуществленных все с той же идеей – свобода для болгар в Македонии. Дана информация о сохранившихся следах этой его деятельности в многочисленных архивах.

Ключевые слова: литературная личность, коллаж, беседа, обозрение, сюрреализм, мотив, автобиографизм, мемуары, апофеоз, сюжет, юбилей, миссия, дипломатия, апостол, министр, геополитика

За личността, за литературната и политическата персона на проф. Александър Балабанов са писали мнозина. Най-впечатляваща е тезата на проф. Димитър Михалчев (1880 – 1967) за човека с две лица. В често цитираната статия от юбилейния сборник „Из един живот“ (1934 г.) философът пише: „Балабанов е всякога едно двулично същество. Искам да кажа: природно раздвоено, във всяко време с две лица. Пред нас е една „диалектическа натура“ *par excellence*; бидейки „А“, той е едновременно „поп А“! Тръгнете от неговата научна работа, минете през всяко негово участие в какво да е житейско начинание и свършете с анекдотите, които се сплетени около знаменитата му разсеяност – навсякъде Балабанов е същият: раздвоен, двояк,

човек с две души“ (с. 626). Въпросът обаче е дали душите на Балабанов са само две, а не повече?

Писал съм специално два текста, които са посветени на неговата наистина уникална личност, но и двата са направени в жанра на успоредните животописи: „Стилът/стиловете на един творчески и приятелски диалог: Александър Балабанов и Симеон Радев“ от книгата ми „Как работи литературната история? Литературноисторически персоналистически сюжети“ (том II, книга I, 2021, с. 371 – 376) и представяния в различни варианти на конференции и кръгли маси на Македонския научен институт текст за Симеон Радев (1879 – 1967), проф. Александър Балабанов, проф. Любомир Милетич (1863 – 1937) и проф. Иван Георгов (1862 – 1936) като дейни членове на Македонския научен институт (включен в предстоящата за издаване от МНИ моя книга „Завещанието от Велес“). Сега обаче искам да се вгледам в присъствието от абсолютно всички дейности на знаменития професор с централната за него тема: **МАКЕДОНИЯ**.

Знаем, че и в съчиненията си – научни, публицистични, мемоарни и дори епистоларни, и във всекидневните си общения, в беседи и разговори, той непрекъснато скача по неподражаем начин от тема на тема (без „да губи нишката“, както се казва), че гради текстовете си някак „колажно“, като сплита теми и мотиви, като скача напред и се връща обратно към преди това подхваната тема. Но една тема стои неизменно в съзнанието му, просветва през мяркащи се мотиви, приема различни варианти и форми, явява се отново и отново. И това безспорно е именно великата и толкова травматична не само за него тема: **МАКЕДОНИЯ**.

Трудно е да се направи стройна интерпретативна схема – толкова наистина неочаквани са тези тематични явявания. Ще започнем прегледа с ярко стоящите, запечатани в авторовото съзнание спомени от детството в Македония, от околностите на родния град Щип. Намираме такива пасажи в прекрасната и недооценена и преди, и сега **сюрреалистична поема „Бурени“**, издадена като малка самостоятелна книга през 1931 г. В хода на цялостното лироепическо повествование темата „Македония“ се подготвя, усещаме как тя зрее, набъбва, всеки момент ще експлодира. Ето един от кулминационните пасажи на ритмизирана проза в поемата:

Помниш през хиляда и деветстотин и дванайсета година.
 В последните дни на ноемврий, през първата война.
 От Солун за Гевгели ти бе повел от девойки дружина -
 Те ученички от гимназията – ти отдавнашен учител.
 И денонощно всички пеши, все край Вардара, ти с револвера
 напред – и техен водител.
 Задачата ти беше да ги заведеш по родните им градове,
 Защото още тогава и сърби, и гърци не даваха на българите
 влакове.
 Нали не се мислеше ти тогаз нещо като Наполеон при
 Москва, сто години попреди?
 Но, все пак, три призрака на тогавашни и на бъдните беди
 На Македония свещена и на целия Балкан,
 Ти в стихове изтъка погребалния саван...

И ето ги тези изтъкани като в саван стихове:

Дете бях. Над Вардар сред моста застанал в забрава...
 Що приказки чудни ромонят ми жълти вълни!
 И слушам през сълзи, и мъка дълбока ме сдавя -
 То дзвек от вериги ли беше?... Плач на жени?

Минават години. И чети, комити, войводи,
 Кланета и бомби, реформи, терор, хуриет...
 От чужд край дома се завръщам. И нещо ме води
 Направо на моста на Вардар – както напред.

Във зрялата пролет реката пияна се плиска
 През буйни ливади из бухнали в цвят дървеса.
 В душа ми надежди се будят... Зората е близка!
 И – не знам ли що стана – повярвах тогаз в чудеса.

Минават години. И Вардар отново захвана
 Де нее пак старата песен по стария път.
 И пукна войната, и екна Балкана...
 Ура и на нож и на хиляди тигри ревьт...

*И днес съм на моста. Но Вардар едва се обажда.
Поле то пустиня, гората е черна тъга.
Венецът от снежни върхове всичко обгражда,
Нерядко се звънне от стадото там на брега...*

Не можеше да не приведа тук тези жестоко-съдбовни стихотворни редове, не мога да спестя и следващите! Неслучайно за „Бурени“ пишат похвално още при излизането им Кирил Кръстев (1904 – 1991), Димитър Шишманов (1889 – 1945) и музата на автора Яна Язова (1912 – 1974).

А още много по-рано, през 1905 г., е публикувана (сп. „Художник“, кн. 5) стихотворната легендарна приказка – „майсторски побългарена“ – от Балабанов в три шестстишия със заглавие:

О Х Р И Д-С И Н (Охридско езеро)

*Аз знам един жезъл във Охрида-син,
От чисто е злато и кървав рубин;
И кой го извади от студни води,
Венча щат го в Солуна цар да седи.
От Дунав до Бяло море ще владей, –
Той, Царят Балкански, що в песни се пей.*

*Аз знам една лира във Охрида син,
От чисто е злато и винен рубин;
И кой я извади от студни води,
Веднага мед песни ще той зареди,
И славно му име вовек ще живеј –
Певецът Балкански, що в песни се пей.*

*Аз знам една хижа край Охрида-син,
Лози потълзели по зидове-крин;
В таз хижа девойченце мило седи,
В уста му що бисер, що злато в гърди!
Вам жезъл и лира и сияен рубин –
На мене таз хижа край Охрида-син!*

Стихотворението е дадено в списанието с нотирана за него парти- тура от „П Г-в“; в ироничното към предишните две трето шестстишие автобиографическият лирически персонаж присвоява за себе си хижа- та, той иска да е вътре в нея – естествено – с *девойченцето*, изоставя, пренебрегва така символите на властта и дори оставя уменията на уме- лия поет за другите. В същия брой на това толкова важно илюстриро- ванно списание, което Балабанов списва заедно със Симеон Радев, е по- местена и голяма репродуцирана на друга страница панорамна снимка на град Шип. За стихотворението „Охрид-син“ Яна Язова пише: *„То блести със свежестта на нашето Охридско езеро – блести с чистотата на белите, крайбрежни къщички, с любовта на невинните наши девойки, с лятото на нашата земя, с нашите лози, гори, с нашето вино, с нашия копнеж“*.). Мотиви, теми и образи от/на Македония на- мираме и в още редица стихотворения на Балабанов: **„Крали Марко“** (*„На Хисара раснат стари кули /Всред изплашени звезди. Гръд надига / Крали Марко“*.); **„От някога“** – за детските дни, развивали се в пас- торална среда; в посветената на Александър Гиргинов **„Късна есен“** с прозвучалия тук мотив *„За миналото споменът нарежда, / и стръвно скопчвам в него аз ръце“*; **„Балканският сирак“** с четиристишието *„Ти вред до паметна Чаталджа пръсна / На свободата милите лъчи; / При Вардар вероломниците блъсна / Със молнията на гневни си очи“*; **„Свобода“** със стиховете *„Години за тебе юнаци се били“* и *„Но роб ли е тоя, твой огън що носи“*... Разбира се, Александър Балабанов не се преживява като много голям поет: неговата сила е другаде – в науките на класическата филология, в преводите от старогръцки и немски език, в литературната теория и критика, в литературната история, в публици- стиката и мемоаристиката и в запомнените му дипломатически мисии в полза на ВМОРО и на Македония като цяло, в работата му в неправи- телствени просветни и националреволюционни организации (за всичко това ще стане дума в следващите страници). Все пак, нека чуем мъдри- те слова за поезията му на един прогонен от литературното поле през комунистическия период критик – Кирил Кръстев, който преценява, че интерпретативния ключ е в конкретния автобиографизъм, връщаш ни отново и отново и в ранните македонски преживелици: *„Методите на това проникновено самоосмиване е иронията, хуморът, прозаичното остроумие, чудесната наивност, ръка за ръка с трезвия скептицизъм. Това иронично начало е усилено от композицията: в процеса на „ви-*

*висекцията“ са вмъкнати „художествени“ поетични късове от някои-
гашни Балбанови творби, които илюстрират биографични моменти и
послужват като копка на ново безпощадно задълбочаване в себе си“.*
(Из един живот, 1934, с. 551).

Балабановият художествен автобиографизъм е уплътнен още по-силно в създаваната през 1940 – 1941 г. негова известна мемоарна книга „**И аз на този свят**“. Всъщност споменните текстове тук са печатаните в десетата годишнина на „неделния информационен седмичник“ „**Дума**“ късове проза, на брой 29, които едва през 1978 г. верният продължител на делото на Балабанов проф. Тодор Боров (1901 – 1993) събира и редактира именно в тази книга (новото издание с допълнения е през 1985 г.). Знаем, че тези спомени остават отворени, незавършени, рязко прекъснати. Но за нашата тема те са изцяло пълноценни, защото в тези повече от двеста страници, посветени най-вече на заминаването за Германия и на следването в Лайпциг, мотивът за детството и юношеството из Македония, пасажи с носталгичното въображаемо връщане в родния Щип, в изобилно преизпълнения с челяд и с домашни животни родов чифлик в село Хамзабегово, с въобразените погледи от високи чардаци и към тучни градини, проблясват обещаващо и лаконично, подготвят ни за изумително преизпълнените с живот страници за реалното завръщане в Щип и в чифлика на 22-годишния **Сандо, Сане, бате Сане, чорбаджи Сане** след петгодишното отсъствие от родните места. Ето три малки примера на тази подготовка: „*Аз едва почнал 14-та си година, трябваше да напусна училището и да стана селски бакалин в едно турско село в Щипско, гдето беше нашият чифлик тогава, опустял от напастите на времето. / Но не като прост бакалин, а с едно магаренце да пътувам из селата и да нося на бедните най-потребното. Кучета ме лаеха, кучета ме ядяха, студ ме гореше – аз пътувах по гори и планини, по полета и през реки за търговия. И повечето по турски села и селища“.* („**И аз на този свят**“, изданието от 1985, с. 20); „*Няма вече сивичкото ми магаренце да ме занесе през Кюстендил и през Деве Баир, и през Паланка, и през Лисец планина, и Кратово, и Злетово в нашия хубав Щип, с белите плочи по къщите, зарад което турците го наричаха Киганли Ищип, белоплочестия Щип...*“ (пак там, с. 37); още при заминаването си за странство Балабанов е изпратен покрай също заминаващия Симеон Радев от самия нов Апостол на свободата Гоце Делчев (с. 55); и още: „*Ще му дойде времето и*

мястото, аз ще разкажа и за Щип, и за плочите му, и за Новото му село, и за Бялото му бърдо, и за Тополница – Кавакли, и за Хисар, и за лъкатушещата сладка Брегалница, и за поройната смъртоносна Отиня, но сега да кажа само и за какво мислех друго“ (с. 39). И не само разказва мемоаристът, но направо разказът прераста в истински апо-теоз на хармоничния бит на българите от Македония, в една бляскава апология на идилията от Щип и в селото с родовия чифлик, в несдържана възхвала на природата от полетата и планините на тези от векове обитавани български предели.

Ето малък пример от този разгръщащ се апотеоз на българско-то в Македония след някогашното навлизане на мемоариста в нейните предели: *„И така тръгнах за към Скопие. Много приятно ми бе да пътувам в своя земя, между свои хора. Познати реки и вадички, купи сено, конопи, ниви... В Скопие слезнах и се поразходих доста около гарата. Всичко ми е близко. А ето ме и във Велес. О! О! О! Кому да кажа какво изпитвах сега в тоя Велес, гдето толкова пъти съм ходил с моето магаренце за стока, когато бях селско бакалче! Отгдето баща ми някога ме качи на влака – за да не се видим вече пет години!“ (И аз на тоя свят, с. 192). И да чуем захласнатото съзерцание на толкова централната за района река: *„И тъй голям и буен ми се видя Вардар, който тичаше към Железните врата, към Гевгели, към Петтях бряста, към кулата Седем кули, към Бялата кула – Беяз Куле, към чудноватото там Дервишко теке, гдето бях виждал най-странни работи и религиозни култове и занасания, към морето и далечния отсрещен Олимп на моя Солун, гдето бях учил две години в българската гимназия!“ (с. 193). И според собственото свидетелство младият Балабанов спонтанно запява известна вардарска песен. А следват мемоарните разкази за знаменитото преизпълнено със салтанати посещение на скопския владика Теодосий в Щип, за училищни нови и останали за цял живот приятелства, за първата незабравима детска среща с морето при Солун („Ми замириса силно на море“)... Във всичките тези идилични страници не може да не ни впечатли силно изразената изключителна, достигаща до приятелска любов толерантност към турците, с които българите обитават наистина хармонично съвместни пространства.**

А темата Македония присъства, разбира се, и във всичките други по-кратки мемоарни текстове, прибавени от проф. Боров в издание-то от 1985 г. Например за едно посещение в Гърция през 1925 г., в тол-

кова скъпата на сърцето му древна Елада, което обаче неизменно буди и травматичния спомен: „И аз, скромнен българин от разпокъсана, от удушавана къс по къс Македония, с разбито сърце, с парливи копнежи по близки и по мили, които умират там, без да мога да ги видя, които са се родили и ще умрат – и пак без никога да ги видя в живота, – и аз дойдох тука!“ (И аз на тоя свят, очеркът „При бухалите. Смирение“, с. 381 – 395). (Малък коментар за началото на този цитиран пасаж: Балабанов и скромност, айде де?!). Думата Македония е втъкана дори и в един приятелско-колегиален диспут с испански професор по класическа филология, ето как: „Но ние си имаме вече от новогръцкото влияние думите: автономия на Македония, Европа, автомобил, автокефална църква, евгения...“ (Пак там, в очерка „Каталунски образи“, с. 413).

Темата Македония в разнородните художествени текстове и спомени на проф. Балабанов сполучливо се допълва от множество други мемоарни свидетелства на приятели и сподвижници. Та през целия си живот при многообразните си проявления той е най-често в обкръжението на българи от Македония; общува тясно с произлизащите от родния му Щип водачи на ВМОРО Тодор Александров (1881 – 1924) и Иван Михайлов (1896 – 1990), с братята Развигорови. (Самият Балабанов приема за свой псевдоним името „А. Развигоров“ – в памет на легендарния воевода Мише Развигоров.). Знаем, че в ранния младежки литературен кръг „Българан“, създал най-значимата българска смехова култура, където Балабанов е сред най-видните членове, също преобладават автори от Македония; инициаторите Александър Кипров (1880 – 1931) – „репортер и поет, най-вече македонски комита“ (на когото Елин Пелин посвещава стиховете: „Кипров юнака / що с Качамака / и дядо Коста / хвърлиха моста / при Чермен града / хем без награда“) и Христо Силянов – „отчаян революционер, посветил се изцяло на борбата за освобождението на Македония“, въвеждат трайно в изданието темата за поробена Македония; те двама съчиняват и представят на прочутата вечеринка на Българановците сценката „Журналист и войвода“; тук Балабанов печата не само „Охрид-син“, но и стихотворението си за Крали Марко: „Неусетно тръгва влака. С шапки / От перона махат ми другари, / Сам съм вече // Глухо прилепи сноват край стрехи, / Месец над хисаря си отива - // На хисаря раснат стари кули / Насред изплашени звезди. Гръд надига / Крали Марко“. Не би било възможно названията на най-важните му начинания от

културата и от гражданската сфера да не бъдат по някакъв начин свързани пак с Македония. Самото име на издавания цели седем години от Балабанов и сътрудници пръв (не само български – според твърдението на професора!) литературен вестник „Развигор“ отново е дошло от родните места; професорът настоява, че развигорът е всъщност щипски вятър, при обсъждането на името на бъдещото издание професорът внезапно се провиква (според собственото му признание): *„Нека бъде от моето псевдоиме и от щипския вятър Развигора, вятърът, който развива гората през април! Нали и ние ще се занимаваме с ветрища!“* А в брой 240 от 29 януари 1927 г., в уводната си статия проф. Балабанов пише за опитите на балканските литератури да преодоляват разстояния и противопоставяния (без да прави националистически внушения относно тогавашната сръбска денационализаторска политика спрямо българите в Македония): *„Няма защо да премълчаваме, при всеки опит, пред нас по целия Стар Балкан, се издига до небеси висок и повелен един трагичен образ. И само нагдето се усмихне, макар и иронично само нагдето погледне тоя образ, ние заговаряме за опознаване чрез литературата“*.

По отношение на такива сложни и многопосочни културни и транснационални политики проф. Александър Балабанов вече има опита със създаването на едно култур-просветно студентско дружество за своите студенти – **„Бяло море“**; нарича любовно неговите постоянни участници *беломорци* и *беломорки*, организира им екскурзии, сказки и журове. Борис Зографов (1891 – 1957) пише за „Бяло море“ като за едно дружество *„хубаво, живо, особено“*, като за дружество *„не за да помага на някоя партия при избори, а за човещина, за свободна дружба, за класическо, хармонично развитие, за жив живот. Филологическо дружество за наука с дух без педантизъм и за дружба и веселие без вулгарност“* (в големия сборник **„Александър Балабанов и Симеон Радев в спомените на съвременниците“**, 1986, с. 71).

А темата Македония прониква дори и сферата на интимността, в яркия любовен сюжет на професора с младата поетеса Яна Язова, оставя следи в тяхната сюжетизирана по особен начин любовна кореспонденция (тя е Мо, той е Аксел); та Балабанов е прототип в някои от междинните романи на Яна Язова от края на 30-те – началото на 40-те години. Някак е съвсем по-естествено да виждаме тези следи в приятелска или в съмишленическа кореспонденция, например в писмо до

Димитър Бобошевски от студентски времена в Лайпциг, от 10 декември 1902 г.: *„Добре прецениха по-главните европейски вестници какви са тия „реформи“, които „даде“ Н.И.В. Султана. Много главни вестници (от немските и французските) осъждаха немското правителство, че така студено стои. Но повечето – немски – намират постъпката на султана „великодушна“, хвалят Турция, корят България и намират вина у нея, не в Турците“*. Удивително е колко информирани и как силно политизирани са тези все още съвсем млади хора! Имаме такива късни следи – вече от друг тип – и в някои текстове, посветени на чужди literatury (например в кратката статия от 1942 г. *„На гости в Унгария“* четем полуизречението: *„известният трансилвански поет Ниурйо, който сравни борбите на трансилванците с борбите на македонците“*).

Редица българи от Македония са, разбира се, членове на Гражданския комитет за голямото юбилейно тържество от 1934 г. по случай тридесет и пет годишната научна, литературна и обществена дейност на професор Александър Балабанов (паралелно в един също инициативен Общостудентски комитет за това знаменателно юбилейно честване взема участие и представител на Македонското студентско дружество „Вардар“). Тук, в Гражданския комитет, са не само Симеон Радев и Йордан Бадев (1888 – 1944), но и братята Баталови, Данаил Крапчев (1880 – 1944), Борис Зографов и много още други дейци и интелектуалци от Македония.

Сравнително по-непозната страна от многообразните дейности на проф. Александър Балабанов са неговите дипломатически мисии като виден български интелектуалец, като известен българин от Македония, като общественик, отрано въввлечен в борбите за освобождение, като член-основател на Македонския научен институт. За една от тези негови дипломатически мисии изследователката на живота и делото на проф. Балабанов доц. Елка Трайкова пише в своята студия *„На теория невъзможен“* от книгата си *„Български литературни полемики“* (2001 г.): *„Краят на Първата световна война го заварва във Виена, където се самонатовазва да представя нашата победена и политически изолирана страна пред разбърканата и новоустройваща се Европа. Неговият разказ за мисията му в Прага преминава през безброй перипетии, лъкатушения, отклонения, привидни колебания, примери от всички области на живота и реторични въпроси“* (с. 49). Едва ли

обаче трябва да говорим за *самонатоварване*, а по-скоро за естествена според темперамента на проф. Балабанов лична инициативност. Всъщност ВМОРО и други граждански и държавни структури на Царство България непрестанно през десетилетията възлагат на професора различни дипломатически и общокултурни мисии за участия в конгреси, конференции; той непрестанно съвместява например писателското си участие в делата на ПЕН-клубовете с тази вече чисто външнополитическа работа за каузите на Македония. В архивите се пазят документи, които удостоверяват тези Балабанови участия, има и негови доклади от различните мисии. Така след Междусъюзническата война от 1913 г. проф. Балабанов е в делегация от името на македонските българи на ЦК на ВМОРО заедно с проф. Иван Георгов и с Тодор Павлов (не комунистическия философ).

В архива на Тодор Александров – разчитането имаме благодарение на неуморната работа на Цочо Билярски – е запазено копие на пълномощно за тримата, подписано от самия Пейо Яворов в качеството му на задграничен представител; ето този текст: **„ПЪЛНОМОЩНО ОТ ЦК НА ВМОРО НА ТОДОР ПАВЛОВ, ПРОФ. ИВАН ГЕОРГОВ И ПРОФ. АЛЕКСАНДЪР БАЛАБАНОВ ДА ПРЕДСТАВЛЯВАТ НАСЕЛЕНИЕТО НА МАКЕДОНИЯ В ЧУЖБИНА С ИСКАНЕТО ДА СЕ ГАРАНТИРА АВТОНОМИЯТА НА МАКЕДОНИЯ.** *ВРМ Организация, която след подчинението на Македония под гръцко и сръбско иго, се вижда принудена да поднови своята деятелност, натоварва г-дата Т. Павлов, *deputi du parlement turc*, т-р le prof. Dr Iv. Gheorgoff et т-р le prof. Dr Al. Balabanoff да осветляват обществото в чужбина върху тежкото положение на българското население в тая провинция, да пропагандират идеята за автономия в полза на всичките населяващи я народности. От Централния комитет на революционната организация. П. Я в о р о в“.*

И тримата започват своята обиколка на европейски столици, като основната им задача е да пледират за даването на истинска автономия на Македония, което ще запази българите от сърбизиране и елинизирание. Те отиват в Санкт Петербург, Виена, Берлин и Лондон; на митинг във Виена от 22 август 1913 г. Балабанов казва в речта си: *„Няма да престанем да искаме пълна автономия на българите в Македония, в противен случай не ще има мир на Балканите“.* (За съжаление, това настояване получава от виден представител на френския управляващ

елит следния циничен отговор: „Автономия бе възможна веднага след Люлебургаския бой. Сега чия войска ще изгони Сърбия и Гърция от Македония“).

Особено важна като акт на тази неформална в някакъв смисъл дипломация са пребиваванията на Балабанов в Прага през 1918 г., описани в очерка му „Навечерие и зора (Чехите и ние)“ – писан през 1931 г., където има и раздел „Тайни срещи с водители на чехите“. Естествено, най-важният акцент от тази мисия е срещата в двореца Храдчани с току-що влезлия в правомощията си президент на Чехословакия – големия философ и историк Томаш Масарик (1918 – 1935). Балабанов му казва сякаш скромно и омаловажително: *„Не съм упълномощен от никого за нищо. Но зная, че и в България, и в Македония моите братя ще се радват, че съм се случил тука като пръв от българите да ви поздравя със свободата и с успеха на вашите лични борби като народен вожд“*. Президентът предлага да му се говори на български, съобщава, че „е бил натоварен от Англия, Франция и Америка да уреди *нашите* въпроси между сърби и българи“, предлага своето посредничество; по изрична негова молба Балабанов съобщава чрез куриер веднага за разговорите си в писма до българското правителство. Можем да си представим разочарованието на професора, когато след завръщането си в София той намира големия платнен плик с всичките си писма неотворен; обяснява си тази немара с царящата в София паника след втората национална катастрофа.

Имаме свидетелствата и за един разгорял се прочут бурен скандал – след весела приятелска разпивка – между Кирил Христов (1875 – 1944) и проф. Балабанов, станала след това причината за дългогодишното самоизгнание на поета, уплашил се от дългата ръка на ВМРО. Доц. Елка Трайкова пише така за конфликта: *„Според думите на А. Божинов, че Балабанов бил лично засегнат от няколко „запалени стрели“ на К. Христов, а официално той обявява обидата си от една епиграма, която „въпреки че е и тъпа, и тя е глупава, и тя е блюдкава, но все пак тя ме засегна, защото и аз съм македонец“*. (и тук, в пасажа от с. 138 на студията си от споменатата книга „Житейската съдба на Кирил Христов и неговите литературни пристрастия“, изследователката цитира статията на Балабанов от в. „Развигор“, бр. 73 от 8 януари 1922). А самата наистина тъпа всъщност, но възприета като „антимакедонска“ стара епиграма звучи така:

Прости го, македонец е: на въже,
 Ще играй, ще мами и ще лъже.
 Покривай, че храчи,
 Окривай, не плачи.

А документи от архива на най-новия Апостол на свободата Тодор Александров свидетелстват за изключителния престиж на проф. Александър Балабанов в средите на ВМОРО, на националреволюционната емиграция на българите от Македония и всред управляващия елит на Царство България, както и в либерално-демократическата политическа и интелектуална европейска общественост. Ето някои от тези документи. На 7 септември 1916 г. Тодор Александров пише до полк. Александър Протогеров (1867 – 1928) писмо, в което между другото казва: *„Преди и след обявяването на войната с Румъния, русофилите тук много дигнаха глава. Проф. Балабанов ми каза, че Тодор Тодоров в срещата си с Радославов е имал смелостта да съветва България да не обявява война на Румъния и по този начин да тури един мост на сближение с Русия, Англия и др. и постепенно да се разбере и сключи сепаративен мир с тях. Мнозина дърти русофили в кафене „България“ открито говорили, че сега не е лошо положението“*. На 12 март 1918 г. Тодор Александров пише писмо до княз Борис Търновски, с което информира за предоставени документи на българските емисари за *„4 листа с документи и мнения по актуални въпроси, изработени от специална комисия, изпратени навреме за сведение на нашите делегати по преговорите за мир в Букурещ, дадени също за използване и от пратените със съгласието на министър-председателя г. д-р В. Радославов лица: „проф. Георгов – в Берлин, г. проф. Балабанов – във Виена и г. г. Тодор Павлов и П. Дорев в Будапеща“*. В друго свое писмо до Христо Матов от 7 април 1918 г. Тодор Александров разказва за проведен разговор с министър-председателя Васил Радославов. Цитирам пасаж от пространното писмо: *„След това четох на Радославова писмото на д-р Николов, в което пише за разбирателството между Чернин, Таят и Маргиломан против или за сметка на България и му настоях да се пратят: професорите Михалчев и Аврамов в Стокхолм, професор Балабанов във Виена и П. Дорев в Будапеща и Виена. Той се съгласи“*. И последният от тези документи, отно-

во писмо на Тодор Александров до пълномощния министър Андрей Тошев от 18 юни 1918 г. Тук четем: „*Право писа проф. Балабанов, че България е една лудница*“. И още: „*На г. г. проф. Балабанов и П. Дорев не успях да пиша сега. Благодаря им за писмата*“. Всичките тези документи свидетелстват, че проф. Балабанов съвсем не е някакъв спонтанен ентузиаст на македонската идея, че е не само институционално упълномощен, но и че се ползва с най-високо доверие, че мнението му се цени и приема за сведение от ръководителите на България.

Можем само да съжالياваме, че статиите и есетата с общокултурен и политически характер на проф. Александър Балабанов, посветени на съдбата на българите от Македония, публикувани през 20-те – 30-те години в издания като вестниците „Македония“ и „Зора“, в списанията „Родина“ и „Македонски преглед“, не са описани библиографски и естествено не са събрани в съвременно издание (частично това е направено в книгата за Балабанов на Анастасия Първанова, издание на МНИ от 1994 г.). Нека на финала приведем пасаж от статията на професора „Отгласи от българската литература“ във в. „Македония“ (бр. 56 от 16 декември 1926 г.): „*От устието на Дунава до Шар планина и до Егея живеят около шест милиона българи. Те говорят и винаги са говорили на един и същ език. И едва ли има в Европа език, в който да са тъй малко и тъй слаби диалектическите различия, както в българския. На този единен български език отговаря и една и съща българска поезия – и по дух, и по стил... Робството в Македония бе един от първите мотиви в поезията на всички български поети на български език, откъдето и да бяха те. Горестта на Ботевото „Остави таз песен любовна...“ преизпълваше душата на всички български поети. Затова българската поезия и след Освобождението на една част от България си бе почти едно продължение на поезията преди и след Освобождението“.*

Не ми се иска този текст за шегобиеца и присмехулника професор Александър Балабанов да завърши в минорен тон, но не мога да не предположа какво е изпитвал в годините от комунистическия преврат през есента на 1944 до смъртта си през ноември 1955 г. по отношение на своята голяма болка **М а к е д о н и я** – при всичките тези геополитически безумия, при насилственото отродяване на неговите съграждани и земляци, при предателствата към националната

кауза. Щастие е, че днес по инициатива на Македонския научен институт и на Благоевградския исторически музей професор Балабанов ни събира за своята 145-годишнина!
